

**CHOR BAKR MAJMUASI – BUXORO ME'MORCHILIK MEROSINING NOYOB
NAMUNASI**

Nurmuxammedov Mirvoxid Xamidulla o'g'li

Namangan davlat universiteti talabasi

E-mail:nurmuhammadovmirvohidjon@gmail.com

Tel: +998 (94) 392 42 62

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Chor Bakr majmuasining Buxoro me'morchilik merosidagi o'rni, uning vujudga kelish tarixi, me'moriy-kompozitsion tuzilishi hamda tarixiy-madaniy ahamiyati ilmiy manbalar asosida tahlil etilgan. Tadqiqotda majmuaning shakllanish bosqichlari, Juybor xojalari faoliyati, xazira me'morchiligining o'ziga xos jihatlari hamda Shayboniylar davrida bunyod etilgan me'moriy inshootlarning badiiy xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, Chor Bakr majmuasining milliy madaniy merosni asrash, tarixiy xotirani tiklash va me'moriy an'analarni o'rganishdagi ilmiy-amaliy ahamiyati ochib berilgan. Tadqiqot natijalari Chor Bakr majmuasi nafaqat Buxoro me'morchilik maktabining yuksak namunasi, balki O'zbekistonning jahon sivilizatsiyasi xazinasiga qo'shgan bebaho madaniy merosi ekanligini tasdiqlaydi.*

Kalit so'zlar: *Chor Bakr majmuasi, Buxoro, me'morchilik merosi, Juybor xojalari, xazira, me'moriy ansambl, Shayboniylar, madaniy meros, tarixiy obida, me'moriy san'at.*

Аннотация: *В данной статье на основе научных источников исследуются место архитектурного комплекса Чор Бакр в архитектурном наследии Бухары, история его формирования, архитектурно-композиционные особенности и историко-культурное значение. Особое внимание уделено деятельности джуйбарских ходжей, своеобразию мемориальной архитектуры «хазира», а также художественным особенностям сооружений, возведённых в эпоху Шейбанидов. Раскрывается научно-практическое значение комплекса Чор Бакр в сохранении национального культурного наследия, исторической памяти и изучении архитектурных традиций. Результаты исследования подтверждают, что комплекс Чор Бакр является выдающимся памятником архитектуры Бухары и ценным объектом мирового культурного наследия.*

Ключевые слова: *Чор Бакр, Бухара, архитектурное наследие, архитектурный ансамбль, Джуйбарские ходжи, хазира, Шейбаниды, культурное наследие, исторический памятник, архитектура.*

Abstract: *This article examines the place of the Chor Bakr Complex in Bukhara's architectural heritage, its historical development, architectural composition, and cultural significance based on historical and scientific sources. The study highlights the activities of the Juybar Khwajas, the distinctive features of the khazira burial architecture, and the artistic characteristics of the buildings constructed during the Shaybanid period. It also emphasizes the scientific and practical importance of the complex in preserving national cultural heritage, protecting historical memory, and studying architectural traditions. The findings confirm that the Chor Bakr Complex is not only one of the finest examples of*

Bukhara's architectural school but also an invaluable part of Uzbekistan's contribution to world cultural heritage.

Keywords: *Chor Bakr Complex, Bukhara, architectural heritage, architectural ensemble, Juybar Khwajas, khazira, Shaybanids, cultural heritage, historical monument, architecture.*

O‘zbekiston hududida qadimdan shakllangan me‘morchilik an‘analari jahon sivilizatsiyasi tarixida alohida o‘rin egallaydi. Ayniqsa, Buxoro vohasi asrlar davomida ilmfan, madaniyat, din va me‘morchilik rivojlangan yirik markaz sifatida shakllanib, bugungi kunda ham o‘zining betakror tarixiy obidalarini bilan dunyo ahlini hayratga solib kelmoqda. Ushbu boy madaniy meros tarkibida Chor Bakr majmuasi o‘zining me‘moriy yechimi, tarixiy ahamiyati va ma‘naviy qadriyati bilan alohida ajralib turadi. Chor Bakr majmuasi nafaqat Buxoro me‘morchilik maktabining yuksak namunasi, balki o‘zbek xalqining ko‘p asrlik bunyodkorlik an‘analari, diniy-ma‘rifiy qarashlari hamda estetik didini o‘zida mujassam etgan noyob tarixiy yodgorlikdir. Majmuaning bunyod etilishi, me‘moriy tuzilishi, bezak san‘ati va tarixiy taraqqiyot bosqichlari o‘rta asrlar Movarounnahr me‘morchilik san‘atining yuksak darajasidan dalolat beradi. Bugungi kunda milliy madaniy merosni asrash, o‘rganish va kelajak avlodlarga yetkazish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan Chor Bakr majmuasini ilmiy jihatdan tadqiq etish, uning tarixiy va me‘moriy xususiyatlarini chuqur o‘rganish nafaqat tarix va me‘morchilik ilmi, balki milliy o‘zlikni anglash va madaniy merosni qadrlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur mavzuning dolzarbligi Chor Bakr majmuasining Buxoro me‘morchilik merosidagi o‘rni, uning tarixiy, badiiy va me‘moriy xususiyatlarini kompleks tarzda tahlil qilish zarurati bilan belgilanadi. Tadqiqot davomida majmuaning bunyod etilish tarixi, me‘moriy yechimlari, bezak san‘ati hamda bugungi kundagi saqlanish holati ilmiy manbalar asosida yoritiladi. Bu esa Chor Bakr majmuasining nafaqat milliy, balki umuminsoniy madaniy meros sifatidagi ahamiyatini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

Chor Bakr majmuasi Buxorodan besh kilometr g‘arbda, Sumitan qishlog‘ida joylashgan. Markaziy Osiyodagi eng yirik majmua, YUNESKOning Butunjahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan o‘liklar shahri, Chor Bakr majmuasi fors tilida “to‘rt aka-uka” yoki “to‘rt shayx” degan ma‘noni anglatadi. Majmua o‘z nomini o‘z hududida dafn etilgan shayxlar Abu Bakr Sa‘d, Abu Bakr Fazlu, Abu Bakr Muhammad va Abu Bakr Tarxon ismlari bilan bog‘liq. Majmua tarixi XVI asrda, Xuroson va Movarounnahrda Eron Somoniylar sulolasi hukmronligi davrida boshlangan. Somoniylar davrida Juybar sayidlar oilasi Buxoro hududida hukmronlik lavozimlarini egallagan. Sayid - Muhammad payg‘ambarning qizi Fotima va uning o‘g‘li Husayn orqali avlodlarining faxriy unvoni hisoblanadi. Ikkinchi o‘g‘li Hasanning avlodlari sharif unvonini olganlar. Marhumlar shahrining birinchi dafn marosimi Juybar sayidlari boshlig‘ining ajdodi bo‘lgan Abu Bakr Sa‘dning qabri hisoblanadi va u dafn etilganidan keyin bu urug‘ning boshqa barcha vakillari bu hududda dafn etilgan, keyinchalik xazirlar dafn etilganligi sababli majmua nomi bilan

atalgan. Bu uslub faqat Chor Bakr majmuasiga xos bo‘lib, uning o‘ziga xos belgisi hisoblanadi. Xazir dafnlari dafn etilgan tuzilishga ega bo‘lib, uning majburiy elementlari hovli, atrofi kuchli devorlar va chiroyli, bo‘yalgan darvozalar orqali bitta kirish joyidir. Shunday qilib, nekropol ko‘plab ko‘chalar, hovlilar va darvozalardan iborat bo‘lsada, ularning har birining ichida uylar va odamlar o‘rniga qabr toshlari joylashgan. Qabr toshlari orasidagi ko‘chalar toshlar bilan qoplangan, shuning uchun tashrif buyuruvchilarning qadamlari ko‘p sonli xazirlar devoridan aks sado beradi. Somoniylar davrida qayta tiklangan majmuaning eski qismi Juybar seyidlari vakillarining qabr toshlari va to‘rt nafar bakrlarning plitalaridan iborat.

Shayboniylar sulolasidan Abdullaxon hokimiyat tepasiga kelishi bilan u qabriston hududida masjid, xonaqo va madrasadan iborat ansambl qurishga qaror qiladi. Xonaqo azaldan dunyodagi eng mashhur so‘fiylik tariqatlaridan biri – Xojagonning maskani bo‘lib, uning asoschisi Abdulxoliq G‘ijduvoniylardir. Xonaqo va masjidning asosiy fasadlari baland tog‘ora va arkli portal shaklida, devorlari esa ikki qavatli lodjiya shaklida qilingan. Bu uchta bino o‘ziga xos me‘moriy ansamblni tashkil qiladi, uning markazida hovli va hovuz joylashgan. XX asr boshlarida hovlida minora qurilgan bo‘lib, u Buxoro Kalyon minorasining aynan nusxasi hisoblanadi. Majmuaning shimoliy qismida Chor-bog‘ bog‘i joylashgan bo‘lib, u ko‘plab daraxtlar, uzumzorlar va atirgul butalariga boy. Majmua darvozasidan bog‘gacha 5 km uzunlikdagi ikkita ariq bor. Majmuaga tashrif buyurgan Abdullaxon jazirama quyosh ostida emas, balki daraxtlar soyasida yurishi uchun ariqlar qazilgan.

Abu Bakr Sa‘d qabri xonaqoning o‘ng tomonida, qolgan uch shayxning qabri ham majmuaning eski qismida joylashgan. Vaqt o‘tishi bilan Juybar Sayyidlar sulolasining sobiq oilaviy qabri o‘liklarning ulkan shahriga aylandi, u yerda zodagonlar, shayxlar va ayollar vakillarini dafn etishga ruxsat berildi. Mehmonlar majmuaning ko‘lamidan hayratda. Har bir sayyoh o‘liklar dunyosining nafasini his qiladi va shu bilan birga hayotning butun zaifligini tushunadi. E‘tiqodlardan biriga ko‘ra, Chor Bakr maqbarasini ziyorat qilganda tilak bildirgan, so‘ngra kunduzi to‘rt ulug‘ Abu Bakr qabrini ziyorat qilgan har bir ziyoratchi o‘z orzusining ro‘yobini topadi, albatta.[1]

“G‘iyosul-lug‘at” kitobida yozilishicha Sumitan so‘zining ma‘nosi “jundan mato to‘quvchilar yashaydigan joy” degan ma‘noni anglatadi. X asrda Sumitan qishlog‘iga Buxorodan Xodsharun nomli darvoza orqali o‘tib borilgan. Xodsharun darvozasi XV–XVI asrlarda Talipoch ya‘ni “Xon tepaligi” deb nomlangan. To‘rtta buyuk avliyo – Hazrat Abu Bakr Sa‘d Yamaniy (vaf. 970), Hazrat Abu Bakr Homid (vaf. 937), Hazrat Abu Bakr Muhammad ibn Fazl (vaf. 991), Hazrat Abu

Bakr Tarxon (vaf. 945) sharofatlaridan bu mavze Chor Bakr, ya‘ni to‘rtta Bakr deb atalgan.

Abu Bakr Axmad ibn Xoja Sa‘d Yamaniy (IX asr oxiri — 971) — Buxoroda tug‘ilgan. Uning otasi Xoja Sa‘d Yamaniy imom Husaynning Zaynulobidin ismli o‘g‘lining farzandi bo‘lib, u Buxoroga Ali ibn al-Husayn bilan birgalikda kelib ketgan (IX asrning so‘nggi choragi). Narshaxiyning yozishicha, Somoniylar amiri Ismoil Somoniy unga Buxoro yaqinidagi Jo‘yi Mo‘liyon mavzeidagi serhosil

yerlarning katta qismini vaqf qilib bergan. Xoja Sa'd Buxoro atrofidagi Sumitan qishlog'ida chorbog', bog', sardoba, tegirmon, hovuz va boshqa binolar barpo etib, bu yerdan katta daromad olgan. Abu Bakr Sa'd va uning avlodlari somoniylar davrida Buxoroda shayxulislomlik qilishgan. Abu Bakr Sa'd otasi vafot etgach, uning o'rniga Ismoil Somoniyni piri hisoblangan. U fiqh maktabini tashkil etib, ko'plab ulamolarga ustozlik qilgan. [2] Chor Bakr majmuasini tomosha qila turib, beixtiyor bundan bir necha asr oldingi davrga tushib qolgandek bo'lamiz. Bu esa bizning tariximiz qanchalar buyuk va mahobatli bo'lganidan dalolat. Chor Bakr yodgorligining bunyod etilish tarixi hamda uning ming yillik tarixiga, ilmiy asoslariga qiziqamiz. Ma'lum bo'lishicha, Chor Bakrdagi binolar XVI—XIX asrlarga mansub. Obidada 26 ta hovli, darvozaxona, peshtoqlar, madrasa, masjid-xonaqoh, hammom, dam olish hujralari, hovuz, darsxona, mutolaxonalar yaxlit bir ansamblni tashkil qiladi. Ayniqsa, bu yerdagi xonaqoh, madrasa va masjid me'morchilik ansamblining noyob namunalari bo'lib, ularni bunyod etgan me'morlar ismi noma'lum. Peshtoq bezagida koshinkori naqshlar va yirik kufiy yozuvlar, 2 yon qanotida guldastalar bor. Ichki bezagida ganchkorlik va qirma namunalari uchraydi.

Madrasa peshtog'i kengroq, dahanasi uch ravoqqa bo'lingan. Kitobasi arabiy yozuvdan iborat. [3] Ammo tarixchi Hofiz Tanish Buxoriyning yozishicha, “Xon hazratlarining arkoni davlati va ayonlari, xususan, o'sha vaqtda oliy muhrdorlik mansabida bo'lgan Amir Xalifa mazkur imoratlarni bitirishda tamoman ehtimom (g'ayrat, himmat) ko'rsatdi”. Majmuaga qo'shimcha binolar sifatida xazira va dahmalar qurilgan. Bu o'rinda “xazira” — “xazon bo'lganlar”, “xobidagon” esa “abadiy uyquga ketganlar” ma'nolarini anglatadi. Obidada 10 dan ortiq xazira bo'lib, ularning har birida ko'plab qabrlar mavjud. Masalan, Sa'dullo xo'ja xazirasi ichida 110 ta qabr bor. Obidaning nomi ham o'sha davrlarga borib taqaladi.

Majmuaning eng qadimiy qismi X asrda shakllangan bo'lib, uning nomlanishi shu yerda dafn etilgan islom olamining ko'zga ko'ringan vakillari, hadisshunos va fiqh ilmining bilimdonlari bo'lmish Chor Bakr, ya'ni to'rtta Bakr tarixi bilan bog'liq. [4] Tadqiqotlarimiz shuni ko'rsatadiki, chor Bakr, ya'ni to'rtta Abu Bakrlar xususida yakdil fikr mavjud emas. Biroq, X asrda yashab, mazkur majmuada dafn qilingan va Buxoro xoni Abdullaxon II (XVI asr) davrida chor Bakr majmuasining qurilishiga sabab bo'lgan dastlabki ikki Abu Bakr borasida shak-shubha yo'q. Bular Abu Bakr Sa'd Yamaniy hamda uning o'g'li Abu Bakr Ahmad ibn Sa'dlardir. Manbalarda keltirilishicha, “Abu Bakr” aslida ism emas, balki nisba (unvon, laqab, kuniya)dir. Uning arab tilidan tarjimasi “Bakr otasi” yoki “Bakr avlodi” ma'nolarini beradi. Abu Bakr Siddiqdan keyin Payg'ambarning boshqa avlodlari, jumladan, Imom Husaynning o'g'li xo'ja Abu Bakr Sa'd ham “Abu Bakr” nisbasini qabul qilgan. X asrda “Abu Bakr” unvoni bilan mashhur bo'lgan imomlar orasida bir nechtasining nomlari tarixiy manbalarda ko'p tilga olinadi.

U yerda birinchi bo'lib hukmdorning ustozlari Xo'ja Muhammad Islom dafn etilgan, u ham zodagonlar oilasiga mansub edi. O'ttiz yil o'tgach, uning o'g'li va birmuncha vaqt o'tgach, yana ikki oila a'zosi o'sha maqbaraga dafn qilindi. “Bakr” unvonini olgan bu to'rt kishi bir qabrda dafn etilgan. “Bakr” so'zi “birodar” degan ma'noni anglatadi. Chor-

Bakr majmuasining nomi esa “To‘rt birodar” deb tarjima qilinadi. Chor-Bakr nekropolida maqbaralar qurilmagan, bu yerda XVI asr boshlarida me‘moriy ko‘rinishi shakllangan monumental dafn inshootlari – xazira keng tarqalgan.

Majmuaning markazi besh xil qismdan iborat ansambldir. Kichik madrasa va masjid o‘ziga xos gumbazli inshootlarga ega. “U” harfi shaklida joylashtirilgan uchta bino o‘ziga xos hovlini tashkil qiladi. [5] Bu hovli oldidagi markazda kichik minora joylashgan. Majmua hovuz bilan tugallanadi. Devor va ravoqlarning old tomon devorlari o‘sha davrga xos figurali tosh va naqshlar bilan bezatilgan. XX asr boshlarida binolar majmuasiga Buxoroning mashhur Kalon minorasiga o‘xshab ketadigan kichik minora qo‘shilgan. Nekropolning shimolida XVI asrda qurilgan katta bog‘ bor. Bu yerda mevali daraxtlardan tashqari sarv, tol, qarag‘ay, chinor, xushbo‘y atirgullar o‘sadi. Ayni shu sababli ham bu inshootning qadim ildizi bugun bilan bog‘langan desam mubolag‘a bo‘lmaydi.

Maqolada olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Chor Bakr majmuasi Buxoro me‘morchilik maktabining eng yuksak yutuqlaridan biri bo‘lib, unda me‘moriy san‘at, diniy-ma‘rifiy an‘analar va milliy bunyodkorlik tajribasi o‘zaro uyg‘unlashgan. Majmuaning tarixiy shakllanish bosqichlari, xazira uslubining o‘ziga xosligi, Juybor xojalarining ilmiy-ma‘rifiy faoliyati hamda Shayboniylar davridagi bunyodkorlik ishlari uning nafaqat mahalliy, balki jahon madaniy merosidagi alohida o‘rnini tasdiqlaydi. Bugungi globallashuv sharoitida Chor Bakr majmuasini chuqur ilmiy tadqiq etish, tarixiy qiyofasini asrab-avaylash va uni xalqaro miqyosda keng targ‘ib qilish milliy o‘zlikni anglash, tarixiy xotirani mustahkamlash hamda kelajak avlodlarga bebaho madaniy merosni yetkazishning muhim omillaridan biridir. Shu bois Chor Bakr majmuasi nafaqat o‘tmishning yodgorligi, balki O‘zbekistonning boy me‘moriy tafakkuri va ma‘naviy salohiyatini dunyoga namoyon etuvchi noyob ilmiy va madaniy maskan sifatida alohida e‘tirof etilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. <https://share.google/mJ3jQEKQOV9SsjYhB>
2. Imom Abu Bakr Tarxon (IX asrning ikkinchi yarmi — 945). Kitobi Mullazoda asarida qayd etilishicha, u "Jome' va Musnad" asarini yozgan.
3. Rajabov Q., Inoyatov S. Buxoro tarixi. — Toshkent: Tafakkur, 2016. — 460 b.
4. Husenov S., Rajabova I. Chor Bakr. — Toshkent: Sharq, 2001. — 144 b.
5. Narshaxiy. Buxoro tarixi. — Toshkent, 1966.